

بررسی استانداردهای طراحی کتابخانه‌های تخصصی ذیل کتابخانه‌های عمومی،

مطالعه‌ی موردی: کتابخانه‌ی حضرت شاهچراغ(ع)

زهرا نعمت‌الهی^۱

چکیده

کتابخانه‌های تخصصی نقش و اهمیت به‌سزایی در موقعیت استراتژیک سازمان، رفع نیازهای اطلاعاتی نیروی انسانی و ارائه برنامه‌هایی مدون برای رشد سازمان دارند. هدف از نگارش این مقاله تطبیق استانداردهای بین‌المللی کتابخانه‌های تخصصی به شرایط و ماموریت‌های کتابخانه و مرکز اسناد سومین حرم اهل بیت(ع) است تا نتایج آن در عملکرد کتابداران و برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مسئولان به‌کارگرفته شود. این مقاله با رویکرد توصیفی و روش کتابخانه‌ای، مولفه‌های استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی را از منابع معتبر استخراج و با شرایط مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع) تطبیق داده است. از مطالب ارائه شده می‌توان چنین نتیجه گرفت که مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد کتابخانه شاهچراغ(ع) به لحاظ علمی و فنی پتانسیل ایجاد و طراحی کتابخانه‌های تخصصی را با لحاظ شروط و اجرای استانداردهای کتابخانه‌ای و عمل به پیشنهادها و راهکارهای ارائه شده داراست.

واژگان کلیدی: طراحی کتابخانه تخصصی، کتابخانه حضرت شاهچراغ(ع)، استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران، کتابخانه‌های عمومی.

۱- دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز؛ کتابدار کتابخانه‌ی آستان مقدس حضرت شاهچراغ(ع)؛ پست الکترونیکی: zahra.neamatollahi@yahoo.com

مقدمه

کتابخانه‌ی تخصصی به مفهوم امروزی آن، یک پدیده‌ی رو به رشد است که پس از انقلاب صنعتی در اروپا شکل گرفته است. کتابخانه‌های تخصصی را می‌توان به انواع مختلفی چون: صنعتی، بازرگانی، حرفه‌ای و دولتی تقسیم کرد. گاهی بعضی از کتابخانه‌های عمومی بزرگ دارای واحدهای علمی قدرتمندی هستند. این واحدها نوعی کتابخانه‌ی تخصصی به حساب می‌آیند. این کتابخانه‌ها نیازهای واحدهای تخصصی را در حوزه‌ی سرویس دهی خود پاسخ می‌دهند؛ مانند کتابخانه‌ی عمومی نیویورک و دپارتمان تکنولوژی کتابخانه‌ی کارنگی و پیتسبورگ^۱ و نیز کتابخانه‌ی عمومی «جان کرار» در شیکاگو^۲ که به علوم تکنولوژی و پزشکی اختصاص دارد (رضایی، ۱۳۸۸). در کشورخودمان نیز می‌توان از کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی با کتابخانه‌های تخصصی در موضوعات ادبیات، جغرافیا، مطبوعات، هنر و موزه-داری، اهل بیت(ع)، علوم قرآن و حدیث و مخطوطات نام برد.

تعاریف

کتابخانه‌ی تخصصی طبق تعریف واژه‌نامه‌ی کتابداری و علوم اطلاع‌رسانی انجمن کتابداران آمریکا، «کتابخانه‌ای است که توسط شرکت تجاری یا خصوصی، انجمن، نهاد دولتی یا سایر گروه‌ها و نهادهای خاص علاقمند به رفع نیازهای اطلاعاتی اعضای خود در زمینه‌ی اهداف سازمان مربوط پایه‌ریزی، حمایت و اداره می‌شود». در اصطلاحنامه کتابداری، کتابخانه‌ی تخصصی بدین صورت تعریف شده است: «واحدی از یک سازمان که هدف آن فراهم ساختن اطلاعات خاص برای پیشرفت کار سازمان یا برای گروه محدودی است». در استانداردهای کتابخانه‌ای، کتابخانه‌ی تخصصی، «کتابخانه‌ای تحقیقاتی است که با مجموعه-ی تخصصی خود، خدمات اطلاعاتی ویژه‌ای به گروهی از کاربران و پژوهشگران ارائه می‌دهد».

پیشینه و حال

کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت احمدبن موسی الکاظم شاهچراغ(ع)، هم‌زمان با ساخت بقعه و بارگاه حرم شریف حضرت احمدبن موسی(ع) و احداث مدرسه، توسط ملکه تاشی خاتون (مادر شاه شیخ ابواسحق اینجو) در زاویه‌ی آن تأسیس شده است. طی قرون و سالیان گذشته، ساختمان، تجهیزات، امکانات و منابع این کتابخانه تغییرات گسترده‌ای داشته است. در حال حاضر ساختمان جدید کتابخانه با معماری و فضایی جدید به همراه امکاناتی پیشرفته، دارای بخش‌ها و منابع متعددی است؛ از جمله بیش از ۸۵ هزار نسخه کتاب چاپی فارسی، بیش از ۱۰۰۰ نسخه کتاب چاپی انگلیسی، بیش از ۳۲۰۰ نسخه کتاب چاپ سنگی، بیش از ۳۳۰۰ نسخه‌ی خطی به زبان عربی و فارسی، بیش از ۵۰۰۰ عنوان کتاب مرجع، ۵۰ عنوان کتاب و نشریه به خط بریل (برای نابینایان)، بیش از ۱۲۰۰۰ جلد کتاب کودک، ۷۰۰ عنوان نشریه‌ی قدیمی و جدید و ۸۶۰۰۰ عنوان مقاله در نشریات قدیمی است.

هدف پژوهش

با توجه به این‌که آستان مقدس حضرت احمدبن موسی الکاظم شاهچراغ(ع) در نظر دارد تعدادی کتابخانه‌ی تخصصی در زمینه‌های گوناگون از جمله کتابخانه‌ی تخصصی علوم قرآنی، کتابخانه‌ی تخصصی انقلاب اسلامی، کتابخانه‌ی تخصصی احمدبن موسی(ع) طراحی و ایجاد نماید، با هدف تامین بسترهای علمی و تخصصی لازم در حیطه‌ی علوم کتابداری و دانش-شناسی، در پژوهشی به معیارها و استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی و تطبیق آن‌ها به شرایط موجود و ماموریت‌های کتابخانه و مرکز اسناد سومین حرم اهل بیت(ع) پرداخته شود تا نتایج آن در عملکرد کتابداران و برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مسئولان به کار گرفته شود.

روش پژوهش

روش‌شناسی این مقاله با رویکرد توصیفی و با روش کتابخانه‌ای با استفاده از استخراج مولفه‌های استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی از منابع و مطابقت دادن آن با شرایط مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع) انجام شده است.

پرسش‌های پژوهش

بر اساس هدف مطرح شده، پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:
آیا مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس شاهچراغ (ع) پتانسیل لازم جهت ایجاد و طراحی چندین کتابخانه تخصصی را دارد؟
چه راهکارهایی را می‌توان جهت بهبود روند ایجاد و طراحی کتابخانه‌های تخصصی در مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ (ع) پیشنهاد داد؟

استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی

کتابخانه‌های تخصصی-تحقیقاتی از پردازشگاه‌های عمده و اصلی اطلاعات به شمار می‌روند؛ از این رو التزام به استانداردهای علمی در طراحی و راه‌اندازی این کتابخانه‌ها راه مطمئنی برای کاستن از هزینه‌ها، جلوگیری از اتلاف نیروی انسانی و مهم‌تر از همه، ارتقا و ارائه‌ی خدمات کتابخانه‌ای به کاربران است. در این بخش از پژوهش استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی بر پایه‌ی واقعیت‌های موجود و امکانات بالقوه در این نوع از کتابخانه‌ها و با استفاده از استانداردهای بین‌المللی معتبر مطرح می‌شود.

اهداف و وظایف

هر کتابخانه‌ی تخصصی مطابق موضوع آن، باید دارای اهداف (کوتاه‌مدت و بلندمدت) و وظایف معین و مدون در راستای مأموریت‌ها و برنامه‌های سازمان متبوع خود باشد. کتابخانه‌های تخصصی نقش‌های بسیار متنوعی را در یک سازمان می‌پذیرند. لازم است سطح و اولویت خدمات (بالفعل و بالقوه) هر یک از کتابخانه‌های تخصصی ارائه و در شرح وظایف آن کتابخانه منعکس گردد. ضروری است که کمیت و کیفیت مجموعه و منابع اطلاعاتی لازم برای برآوردن نیازهای جاری و آتی کاربران کتابخانه در اهداف ذکر گردد.

سازمان و مدیریت

کتابخانه‌ی تخصصی می‌تواند واحدی مستقل، با سازمان و مدیریتی منسجم و یا وابسته به بخش تحقیق و توسعه‌ی سازمان مادر باشد به گونه‌ای که امکان بیشترین میزان بهره‌وری از منابع و خدمات را در جهت تحقق اهداف آن فراهم آورد.

نیروی انسانی

برای آن که کتابخانه‌ی تخصصی بتواند رسالت خود را به مطلوب‌ترین وجه ممکن انجام دهد و خدماتی متناسب با برنامه‌ها و اهداف سازمان مادر ارائه دهد، لازم است از خدمات کتابداران متخصص، ورزیده و علاقه‌مند بهره برد. کارشناسان اطلاع‌رسانی به عنوان جزئی باارزش از سازمان‌های دانش- پایه شناخته شده‌اند (بندر، ۱۳۸۰). کتابداران متخصص قادر هستند اطلاعات را ارزیابی، تجزیه و تحلیل، سازماندهی، آماده و ارائه نمایند، به نحوی که حداکثر سودمندی را داشته باشد. از جمله فعالیت‌های آنها عبارتند از: فراهم‌آوری گزارش‌های تحقیقاتی در جهت پاسخگویی به درخواست‌های کارکنان برای اطلاعات خاص، شناسایی تحقیقات انجام شده در سایر سازمان‌ها به منظور پیشگیری از دوباره‌کاری، ایجاد پایگاه اطلاعاتی سازمان به منظور دسترسی به اطلاعات داخلی آنها، پالایش داده‌ها، تألیف صفحات وب، طراحی چشم‌اندازهای اطلاعات دیجیتال و آماده‌سازی منابع پویا (ویتور، ۱۳۸۱). تعداد کارمندان این کتابخانه بستگی به عواملی چون نوع دسترسی کاربران، نوع و میزان خدماتی که ارائه می‌گردد، کمیت و کیفیت منابع، تعداد پژوهشگران و کاربران، میزان استفاده از کتابخانه، نوع نظام کتابخانه (متمرکز، غیرمتمرکز و...)، تعداد بخش‌های خدماتی متغیر است. در مجموعه‌ی استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی، میزان تخصیلات و تعداد کتابداران به ازای تعداد مشخص از منابع به صورت کمی ذکر شده و قابل محاسبه است.

مجموعه

کتابخانه‌ی تخصصی به عنوان مهم‌ترین منابع اطلاعاتی و پژوهشی سازمان خود، باید با درک نیازهای سازمان مادر - که با شناخت اهداف، فعالیت‌ها و برنامه‌های سازمان صورت

می‌پذیرد- به گردآوری مجموعه‌ای متوازن و سازمان‌یافته در موضوعات مربوط بپردازد. این مجموعه باید حاوی آخرین اطلاعات و مدارک موجود در محمل‌های مختلف چاپی و غیر چاپی (کتاب، نسخه‌ی خطی، نشریه ادواری، جزوه، نقشه، نمودار، میکروفیلم، میکروفیش، پایان‌نامه، طرح پژوهشی، بریده‌ی جراید، نوار صوتی، نوار ویدئو، فیلم، عکس، اسلاید، نرم‌افزارهای کامپیوتری و رسانه‌های الکترونیکی، پایگاه‌های اطلاعاتی (تمام متن، چکیده، ارجاعی)) باشد. تمامی این اطلاعات در اشکال و فرم‌های مختلف باید به منظور استفاده‌ی کاربران به صورت یکپارچه و منسجم درآیند (تعاونی، ۱۳۹۰).

شناخت منابع اطلاعاتی براساس شناخت نیاز سازمان مادر است. نیاز اطلاعاتی عبارتست از: «آنچه که فرد در کار تحقیق و رشد شخصیتی به آن محتاج است» (قربانی، ۱۳۸۰). در کتابخانه‌های تخصصی، «مجموعه‌سازی» براساس عرضه‌ی اطلاعات تخصصی باکیفیت متمرکز انجام می‌شود؛ بر این اساس نوعی انتخاب در موضوعات مورد علاقه‌ی سازمان مادر صورت می‌گیرد. در این انتخاب باید ملاک‌های روشن و تدوین گردد تا علاوه بر رشد متوازن و متناسب مجموعه در تمام منابع موردنیاز، با توجه به محدودیت بودجه و فضا در کتابخانه‌ی تخصصی، انتخاب بهینه و مناسبی از منابع اطلاعاتی در مجموعه‌سازی صورت گیرد.

کتابخانه‌ی تخصصی باید روزآمد و پویا باشد و در زمینه‌های مربوط به موضوع، آخرین اطلاعات را در اختیار کاربران و پژوهشگران قرار دهد؛ هم چنین لازم است از طریق اشتراک پایگاه‌های اطلاعاتی مهم و مرتبط با موضوع کتابخانه و اتصال به شبکه‌ی اینترنت، امکان دستیابی سریع کاربران را به منابع و اطلاعات مورد نیاز تخصصی فراهم سازد. در کتاب «استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی» تعدادی از منابع مورد نیاز در هر حیطه‌ی موضوعی ذکر شده که لازم است مورد توجه قرار گیرد.

سازمان‌دهی منابع

لازم است هر کتابخانه تخصصی، منابع و مواد خود را براساس اصول و قواعد پذیرفته شده‌ی ملی و بین‌المللی سازماندهی کند تا علاوه بر تسریع و تسهیل بازیابی این مواد، نظام اطلاع‌رسانی کتابخانه نیز با نظام جهانی اطلاعات هماهنگ و سازگار شود. به طور عمده، کتابخانه‌های تخصصی به محتوای اطلاعاتی منابع توجه دارند.

خدمات

کتابخانه‌های تخصصی باید خدمات اطلاع رسانی جامع و مناسبی را در جهت تحقق برنامه‌ها و اهداف پژوهشی و اجرایی سازمان مادر ارائه دهند و استفاده هر چه بیشتر و بهتر از منابع را میسر سازند.

خدمات کتابخانه تخصصی به دو شکل «خدمات پژوهشی» و «پژوهش» ارائه می‌شود. در «پژوهش»، کتابخانه رأساً برای ارائه خدمات بهینه به پژوهش دست می‌یازد و به انواعی از بررسی درمورد نیازسنجی اطلاعات، رفتارهای اطلاع‌یابی، میزان استنادات، ارزشیابی از پژوهش‌ها و... می‌پردازد. در «خدمات پژوهشی»، کتابخانه به اشاعه‌ی پژوهش‌های انجام شده در سازمان و کتابخانه، از طریق ارائه خدمات امانت، مرجع، امانت بین کتابخانه‌ای، آگاهی رسانی گزینشی و... می‌پردازد (نشاط و دیگران، ۱۳۹۶).

کتابخانه‌های تخصصی باید از طریق برنامه‌های مستمر و منظم، پژوهشگران را با خدمات خود آشنا نماید. برگزاری برنامه‌های آموزشی-تخصصی، برگزاری همایش‌ها، نمایشگاه‌ها، ایجاد وبسایت برای کتابخانه، فهرست مندرجات نشریات ادواری و تهیه‌ی راهنمای جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی از جمله‌ی این فعالیت‌ها به شمار می‌رود.

ساختمان و تجهیزات

کتابخانه‌ی تخصصی باید محل مناسبی را برای حفظ و نگهداری منابع خود تدارک ببیند؛ همچنین تجهیزات لازم را مطابق با نوع خدماتی که در حال حاضر و یا در برنامه‌های آتی خود در نظر دارد، تهیه نماید. از آنجا که کتابخانه‌ی تخصصی جزئی از سازمان مادر است، غالباً دارای فضای مستقلی خارج از سازمان نیست. با در نظر گرفتن این نکته که این نوع از کتابخانه‌ها دارای کارکنان محدودی می‌باشند و منابع نیز به شکل کاملاً تخصصی و گاه به صورت غیرچاپی و در قالب پایگاه‌های اطلاعاتی عرضه می‌شود. این قبیل مراکز نسبت به سایر کتابخانه‌ها (کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های ملی) از نظر فضا در ردیف پایین‌تری قرار می‌گیرند؛ اما از نظر تجهیزات، کتابخانه‌های تخصصی از فناوری‌های بیشتر و پیچیده‌تری نسبت به کتابخانه‌های عمومی بهره می‌برند. برقراری شبکه‌ی داخلی و اتصال کامپیوترهای

موجود در کتابخانه به یکدیگر، دسترسی به اینترنت و شبکه‌ی جهانی اینترنت و اینترنت، وجود سرورهای متعدد جهت استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی جهانی، ملی و محلی در غالب کتابخانه‌های تخصصی مشاهده می‌گردد.

استفاده از میزهای تک‌نفره برای مطالعه و ترمینال‌های متعدد جهت جستجو و بازیابی اطلاعات و دستگاه‌های چاپگر و یا ذخیره اطلاعات و دستگاه تکثیر و کپی در کتابخانه‌های تخصصی لازم می‌باشد (غلامی، ۱۳۹۴). یکی از این خدمات وجود فضاهای شخصی‌سازی شده با امکاناتی بهینه برای استفاده پژوهشگران در فضای کتابخانه‌های تخصصی است.

بودجه

کتابخانه‌ی تخصصی باید از بودجه‌ی کافی، مستقل و متناسب با هدفها و وظایف مدون و مصوب خود برخوردار باشد تا بتواند نیازهای اطلاعاتی جامعه‌ی استفاده‌کننده را به راحتی برآورد. برای تخصیص بودجه در گردآوری و خرید هر یک از اقلام اطلاعاتی، توجه به خطمشی کتابخانه ضروری است (تعاونی، ۱۳۹۰).

تطابق استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی با شرایط مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع)

در این بخش از پژوهش، بر اساس شرایط و امکانات موجود در مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس شاهچراغ (ع) در رابطه با هر کدام از استانداردها، راهکارهایی جهت برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری، طراحی و ایجاد کتابخانه‌های تخصصی در این مجموعه مطالبی ارائه می‌گردد.

وظایف و سطح خدمات

وظایف و سطح ارائه‌ی خدمات و ابزارهای کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس شاهچراغ (ع) برای ارائه‌ی خدمات به کاربران که در وبسایت این سازمان قابل دسترس است، شامل موارد ذیل است:

«فراهم‌آوری و سازماندهی منابع اطلاعاتی، گسترش فرهنگ کتابخوانی، کمک به ارتقای سطح کیفی آموزش و پژوهش در جامعه، حفاظت از منابع با ارزش موجود در کتابخانه (مانند نسخه‌های خطی، چاپ سنگی، اسناد و مطبوعات) تجهیز مداوم و به روز نگه‌داشتن منابع اطلاعاتی، تهیه و گسترش منابع الکترونیکی، ایجاد کتابخانه‌ی دیجیتالی، ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی مناسب، بهره‌گیری از پیشرفت‌های جهانی در راستای اشاعه‌ی دانش و اجرای برنامه‌های همکاری با سایر مراکز و ارائه‌ی خدمات امانت و همکاری بین کتابخانه‌ای».

با توجه به ساختار شکلی وظایف و سطوح ارائه‌ی خدمات مذکور بر اساس دسته‌بندی‌های علم کتابداری و دانش‌شناس، این کتابخانه در دسته‌ی کتابخانه‌های عمومی طبقه‌بندی می‌شود. از این رو جهت ایجاد کتابخانه‌های تخصصی در این مجموعه، لازم است اهداف و وظایفی جدید و متناسب با استانداردهای این نوع از کتابخان‌ها تدوین و اجرایی گردد. از جمله این که در حال حاضر نوع نظام مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع)، از نوع متمرکز با قفسه‌های بسته است. در حالی که در کتابخانه‌های تخصصی با توجه به نوع متفاوت کاربران و خدمات و همچنین تعداد محدودتر منابع، ضروری است پژوهشگران دسترسی باز به قفسه‌ها داشته باشند. در این صورت نحوه‌ی ارائه‌ی خدمات، متفاوت و نیازمند تصویب اهداف و وظایف مکتوب، روشن و مدون (کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت) است.

سازمان و مدیریت

از دیدگاه شاخص سازمان و مدیریت، مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع)، سازمان مادر برای کتابخانه‌های تخصصی در این مجموعه محسوب می‌گردد و تابع قوانین، خط مشی، قواعد و روش‌های تدوین شده در این سازمان خواهد بود. بنابراین نمی‌توان و نباید کتابخانه‌های تخصصی در این مجموعه را به عنوان یک سازمان مستقل در نظر گرفت و از این رو لازم است بین برنامه‌های سازمان مادر و این کتابخانه‌ها هماهنگی‌های مورد نیاز صورت گیرد.

نیروی انسانی

با در نظر گرفتن استاندارد لزوم ارائه‌ی خدمات حرفه‌ای ضروری است نیرویی مستقل از سایر بخش‌های کتابخانه برای این کتابخانه‌های تخصصی در نظر گرفته شود. از جمله دلایل این امر، این است که کتابخانه‌های تخصصی، فراتر از امانت منابع است و لازم است کتابدار متخصص، علاوه بر آشنایی با تکنولوژی‌های اطلاعاتی، بتواند از طرق مختلف، پژوهشگر را در انجام پژوهش و برآورده شدن نیاز اطلاعاتی یاری رساند.

مجموعه

چهارمین استاندارد، مجموعه‌ی منابع مورد نیاز برای ایجاد کتابخانه‌ی تخصصی است. در این راستا به رهنمودهایی جهت بهبود کیفیت ارائه خدمات اشاره می‌شود:

- لازم است کتابخانه‌های تخصصی، انواع متفاوتی از منابع از جمله نشریات، پایگاه‌های الکترونیکی، نرم افزارها، پایان نامه‌ها و... را مجموعه‌سازی و ارائه نمایند. همچنین روزآمدی و پویا بودن این کتابخانه‌ها نیز در این استاندارد معیار مهمی است. با توجه به اصل تمرکز منابع لازم است این نکته مدنظر مسئولان این کتابخانه‌ها قرار گیرد که از هر عنوان کتاب تنها یک نسخه در مخزن اصلی کتابخانه نگهداری شود و در صورتی که از کتابی چند نسخه موجود بود، نسخه‌های اضافی به کتابخانه‌های تخصصی ارسال شود. با توجه به اولویت حفظ یکپارچگی و هویت کتابخانه‌ی مادر، تمرکز اصلی و اولویت با مخزن اصلی کتابخانه است، به گونه‌ای که ممکن است کتابی در یک حیطه‌ی موضوعی - مثلاً ادبیات - در مخزن اصلی وجود داشته باشد اما تا زمان تامین نسخه دوم، در کتابخانه‌ی تخصصی ادبیات وجود نداشته باشد. طبیعی است در این صورت به علت اینکه بخش‌ها به هم مرتبط هستند همیشه امکان ارجاع به مخزن اصلی وجود دارد. بنابراین مخزن کتابخانه مکان اصلی نگهداری کتابهاست و به هیچ عنوان نباید کتابی را از مخزن کتابخانه به کتابخانه‌ی تخصصی انتقال دهیم به گونه‌ای که آن کتاب در مخزن اصلی وجود نداشته باشد.

در ادامه نمونه‌هایی از تعداد منابع موجود در کتابخانه‌های تخصصی ایران با توجه به داده‌های پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران ارائه می‌شود:

جدول ۱. نمونه‌هایی از کتابخانه‌های تخصصی و تعداد منابع آن‌ها (پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران)

ردیف	نام کتابخانه	تعداد منابع
۱	کتابخانه تخصصی مهدویت و آینده پژوهی (دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)	۳۷۴۸
۲	کتابخانه تخصصی مذاهب اسلامی قم	۷۴۲۸
۳	کتابخانه تخصصی قرآنی سازمان دارالقرآن الکریم تهران	۲۰۲۳
۴	کتابخانه تخصصی پژوهشکده حج و زیارت، قم	۲۵۷۸۲
۵	کتابخانه تخصصی صاحب الزمان (مسجد جمکران)	۱۲۴۲۹
۶	کتابخانه تخصصی پژوهشگاه اندیشه سیاسی اسلام	۱۱۶۶۳
۷	کتابخانه تخصصی ادبیات آستان قدس رضوی، مشهد	۳۳۱۹۸
۸	کتابخانه پژوهشکده مطالعات دینی فرهنگ؛ قم	۴۴۳۱
۹	کتابخانه تخصصی امامت، قم	۷۳۸۲
۱۰	کتابخانه تخصصی امام رضا آستان قدس رضوی، مشهد	۲۳۸۸

کتابخانه‌های تخصصی در هر موضوع، بر اساس استانداردهای مطرح، لازم است حتماً واجد کتابهای مرجع و اصلی آن حیطه‌ی موضوعی باشند. بنابراین لازم است ضمن مشورت با متخصصان آن زمینه‌ی موضوعی، کتابهای اصلی و مهم مرتبط تهیه و در کتابخانه‌ی تخصصی قرار داده شوند.

سازمان دهی منابع

نظام رده‌بندی مورد استفاده در مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ (ع) «دیویی» با استفاده از نرم‌افزار آدرسا است، بنابراین جهت سازمان‌دهی منابع، لازم است کتابخانه‌های تخصصی نیز با هدف یکدستی و انسجام در قواعد و ضوابط نظم دهی منابع و دسترس‌پذیری هر چه بیشتر، از رویکرد هماهنگ با سازمان مادر استفاده کنند. در راستای سهولت و سرعت دسترسی کاربران به منابع، نکته بسیار ضروری این است که منابع در نرم افزار به تفکیک هر

کتابخانه نظم داده شود. به گونه‌ای که زمانی که کاربر منبعی را در نرم افزار جستجو کرد، به صورت مشخص در کاربرگ فهرست نویسی، محل نگهداری آن منبع مشخص باشد.

خدمات

همانگونه که در استاندارد خدمات طرح شد، ارائه‌ی خدمات به کاربران و پژوهشگران کتابخانه‌های تخصصی تنها شامل امانت کتاب نیست و لازم است کتابداران آن بخش به اشاعه‌ی گزینشی اطلاعات، جستجوی اطلاعات از پایگاه‌های اطلاعاتی، برگزاری همایش‌ها، تهیه‌ی راهنمای جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی و نحوه‌ی بازیابی اطلاعات از آن‌ها، انتشار اخبار و تازه‌های کتابخانه و اموری از این قبیل نیز بپردازند. بنابراین، مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع) لازم است نیروی مستقلی برای هر کدام از کتابخانه‌های تخصصی در نظر گیرد تا استاندارد ارائه خدمات در آن‌ها اجرا گردد.

ساختمان و تجهیزات

در رابطه با استاندارد ساختمان و تجهیزات، ذکر این نکته ضروری است که صرف جدا کردن قسمتی از کتابخانه با چند قفسه و قرار دادن تعدادی از کتابهای مشترک موضوعی در یک مکان را نمی‌توان کتابخانه‌ی تخصصی نامید. کتابخانه‌ی تخصصی هم از نظر ساختمان و فضا و هم از نظر تجهیزات و امکانات، استانداردهایی دارد که رعایت آن‌ها منجر به رسیدن به اهداف ایجاد و طراحی آنها می‌شود. مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع) لازم است در راستای برنامه‌ریزی برای ایجاد کتابخانه‌های تخصصی، محل نگهداری منابع آن کتابخانه-ها را مشخص نماید به گونه‌ای که فضای کافی برای نگهداری کتابها و سایر محمل‌های اطلاعاتی، نشریات، وسایل الکترونیکی، فضای مطالعه، فضای کارمندان و ایستگاه‌های کاری جهت جستجوی مستقیم در بانک‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی وجود داشته باشد.

بودجه

اولین و مهم‌ترین مرحله در برنامه‌ریزی برای طراحی کتابخانه‌ی تخصصی، تامین بودجه کافی، مستقل و متناسب با هدف‌های تعیین شده است. لازم است مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ (ع) جهت خریداری منابع مورد نیاز، تجهیزات مورد نیاز، تامین محل نگهداری مجموعه، تهیه نشریات ادواری مورد نیاز، اشتراک پایگاه‌های اطلاعاتی مورد نیاز و نیروی متخصص، بودجه مورد نیاز را تامین نماید.

نمونه‌ی موفق اجرا شده

در کشور ایران تنها در یک مورد کتابخانه‌های تخصصی ذیل کتابخانه‌ای عمومی - کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی- ایجاد شده است. نگارنده در رابطه با استانداردهای اجرا شده در این مجموعه با کارشناسان مسئول آن آستان مصاحبه‌ای انجام داد. در این مصاحبه با هدف الگوبرداری از یک نمونه‌ی موفق اجراشده می‌توان به نکات زیر اشاره کرد:

- کتابخانه‌های تخصصی آستان قدس رضوی در فضایی مستقل و طبقه‌ای مجزا از مخزن اصلی ایجاد شده‌اند. بنابراین از نظر استاندارد ساختمان و تجهیزات در وضعیت مناسبی قرار دارند.
- مجموعه‌سازی در این کتابخانه‌ها مطابق با استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی انجام شده، به گونه‌ای که کتابخانه تخصصی، واجد همه‌ی کتاب‌های اصلی و مرجع آن حیطة موضوعی است و از همه‌ی منابع، حداقل یک نسخه در مخزن اصلی کتابخانه‌ی مادر وجود دارد.
- در کتابخانه‌های تخصصی آستان قدس رضوی(ع) به غیر از کتاب، سایر محمل‌های اطلاعاتی از جمله نشریات، پایگاه‌های الکترونیکی، نرم افزارها، پایان نامه‌ها و ... نیز مجموعه‌سازی و ارائه می‌شود.
- در این مجموعه، هر کتابخانه‌ی تخصصی یک کتابدار متخصص و مختص به خود دارد که به راهنمایی مراجعه کنندگان می‌پردازد.
- در نرم افزار کتابخانه آستان قدس رضوی (نرم افزار آذرسا) کتاب‌ها به تفکیک هر کتابخانه و تالار ثبت شده و در دسترس هستند.

- حیات این کتابخانه‌ها به غیر از امانت کتاب، شامل سایر خدمات کتابخانه‌ای از جمله اشاعه‌ی گزینشی اطلاعات، جستجوی اطلاعات از پایگاه‌های اطلاعاتی، انتشار تازه‌های کتاب و ... می‌شود.
- بودجه‌ی مشخص مورد نیاز در راستای تهیه‌ی منابع اطلاعاتی روزآمد و تجهیزات مورد نیاز این کتابخانه در اختیار آن‌ها قرار داده می‌شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطرح شده در این مقاله، کتابخانه‌های تخصصی آستان قدس رضوی همه استانداردهای این نوع کتابخانه‌ها را اجرا کرده‌اند و با توجه به مشابهت اهداف و ماموریت‌ها، می‌توانند به عنوان نمونه‌ای موفق از کتابخانه‌های تخصصی ذیل کتابخانه‌های عمومی مورد استفاده‌ی مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ(ع) قرار گیرند. هم‌چنین از مطالب ارائه شده می‌توان نتیجه گرفت مجموعه‌ی کتابخانه و مرکز اسناد کتابخانه شاهچراغ(ع) پتانسیل ایجاد و طراحی کتابخانه‌های تخصصی را به شرط اجرای استانداردهای کتابخانه‌ها و عمل به پیشنهادها و راهکارهای ارائه شده دارد.

پیشنهاد‌های پژوهش

۱. جهت طراحی و ایجاد این کتابخانه‌ها، بودجه مشخصی در دو فاز «طراحی و ایجاد» و «تجهیز و تکمیل» در نظر گرفته شود. پیشنهاد می‌شود بودجه‌ی ثابتی برای توسعه‌ی منابع و خدمات پژوهشگران در نظر گرفته شود.
۲. فناوری‌های لازم برای تسهیل در بازیابی منابع در طراحی و ایجاد کتابخانه‌های تخصصی در نظر گرفته شود. مواردی نظیر: رایانه‌هایی برای جستجو، عضویت در پایگاه‌هایی ویژه‌ی موضوعات خاص هر کتابخانه، دستگاه کپی، دسترسی به اینترنت در آن بخش و....
۳. مکان نگهداری منابع در نرم‌افزار کتابخانه به تفکیک، مشخص و ثبت گردد.

۴. حتماً از هر کتاب یک نسخه در مخزن اصلی کتابخانه وجود داشته باشد و برای تأسیس کتابخانه تخصصی مخزن کتابخانه‌ی اصلی ناقص نشود.
۵. مکان‌هایی جهت ایجاد این کتابخانه‌ها در نظر گرفته شود که مطابق با استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی باشد؛ مکان‌هایی با لحاظ تفکیک موقعیت مکانی، فضای آرام و مناسب پژوهش و مطالعه‌ی تخصصی.
۶. این نوع کتابخانه‌ها باید علاوه بر کتاب، سایر محمل‌های اطلاعاتی به ویژه مجلات الکترونیکی را در آن حیطه موضوعی فراهم نمایند.
۷. یک نیروی متخصص مستقل جهت اداره امور این کتابخانه‌ها در نظر گرفته شود. با توجه به شرایط و مقتضیات فعلی کتابخانه و مرکز اسناد حرم احمدین موسی(ع) و لزوم حفظ حداقل‌های استانداردهای کتابخانه‌ای می‌توان دو یا سه کتابخانه‌ی تخصصی(نظیر کتابخانه امام رضا(ع)، کتابخانه‌ی انقلاب اسلامی، کتابخانه‌ی احمدین موسی(ع) و...) را در بخشی از کتابخانه در کنار هم با حفظ استقلال محتوایی و بصری با یک نفر کتابدار ویژه اداره کرد.

منابع

- بندر - دیوید آر (۱۳۸۰). موارد ویژه درباره کتابخانه‌های تخصصی، ترجمه عباس گیلوری، پیام کتابخانه، سال یازدهم، شماره چهارم، صص ۶۳ - ۶۶
- ویتور - رولاند (۱۳۸۱). کتابخانه‌های تخصصی: چگونگی حیات در قرن بیست و یکم، ترجمه: جواد بشیری، پیام کتابخانه، سال دوازدهم، شماره سوم و چهارم، صص ۲۲ - ۲۶
- تعاونی، شیرین (۱۳۹۰). استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
- نشاط و دیگران (۱۳۹۶). وضعیت کتابخانه‌های تخصصی ناجا در مقایسه با استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران. فصلنامه مدیریت بر آموزش انتظامی. ۳۹
- غلامی، طاهره (۱۳۹۴). کتابخانه تخصصی به مثابه حافظه سازمانی. فصلنامه نقد کتاب اطلاع رسانی و ارتباطات، ۸ و ۷، ۲۸۳
- رضایی، نفیسه (۱۳۸۸). کتابخانه‌های تخصصی. اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، ۲۰(۳)، ۲۶-۳۵